

ВІДГУК

**офіційного опонента доктора філософських наук, професора, професора
кафедри філософії Національного університету біоресурсів і
природокористування України
Сторожук Світлани Володимирівни
на дисертацію Дойчика Максима Вікторовича
«Ідея гідності: від античності до модерну (історико-філософський
аналіз)», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософських
наук зі спеціальності 09.00.05 – історія філософії**

Актуальність теми дисертаційного дослідження пана Максима Дойчика зумовлена цілим рядом чинників. Насамперед необхідно звернути увагу на докорінні зміни соціокультурного буття, що відбуваються під впливом глобалізації, котра відкрила кордони не тільки для обміну соціально і культурно значущою інформацією, а й вільного пересування. Постійно зростаючі потоки мігрантів нерідко підривають культурну гомогенність історично сформованих національних та культурних спільнот, провокуючи водночас посилення ксенофобії та націоналізму, які загрожують стабільному розвитку, а подекуди й державній цілісності навіть т. зв. «старих націй». Потреба в розробці ефективних стратегій міжкультурної взаємодії зумовлює помітне зростання наукового інтересу до етичної проблематики загалом та феномену гідності зокрема.

Не меншою мірою актуальність теми дисертаційного дослідження пана Максима Дойчика зумовлена й змінами, які впливають на самовизначення людини. Знецінення ідеалів світського гуманізму, що яскраво проглядається від середини ХХ ст., довгий час не супроводжувалося розробкою нової та авторитетної системи ідеалів та цінностей, що у підсумку своєму призвело до втрати однозначних орієнтирів морального самовизначення людини. В таких умовах, особистість як самостійний соціальний суб'єкт, який у своїй діяльності керується певними цінностями, уявленнями про права та обов'язки й бере відповідальність за свої вчинки, почала втрачати сенс. Зміни пов'язані

з моральним самовизначенням людини, які зазвичай пропагували постмодерністи, деякий час сприймалися з ентузіазмом, і вважалися одним з головних шляхів забезпечення свободи та запобігання репресіям, породжених ідеалами світського гуманізму. Утім, ейфорія була нетривалою – відсутність чітких орієнтирів в процесі індивідуального та колективного самовизначення у єдності з глобалізаційними процесами, зробили життя людини нестабільним та невизначеним, що й зумовило яскраво виражену останніми роками ностальгію за фундаментальними цінностями, універсальними моральними ідеалами, зрозумілими та однозначними соціальними орієнтирами, серед яких далеко не останню роль відіграє гідність. Бо, як цілком справедливо зауважує пан Максим Дойчик, саме вона є тією сутнісною ознакою, яка забезпечує єдність розірваних елементів людського буття. Гідність в таких умовах, постає осердям індивідуальної та колективної ідентичності, а тому її всебічне, в тому числі й історико-філософське дослідження, видається актуальним та своєчасним.

Загальноцивілізаційні трансформації сьогодення не минули й України. Поміж тим, тут зростання наукового і суспільного інтересу до проблем пов'язаних з індивідуальним та колективним самовизначенням, тобто тих, що прямо чи опосередковано стосуються теми гідності, зумовлене суперечливим розвитком громадянського суспільства. Така ситуація цілком закономірна, адже, як цілком справедливо зауважує пан Максим Дойчик, подолання наразі вже перманентних політичної та економічної кризи можливе тільки за умови постання цілої плеяди вільних та сповнених власної гідності людей, котрі зможуть стати рушієм соціокультурних, політичних та економічних змін завдяки впровадженню нових суспільних ідеалів та цінностей.

Констатуючи потребу в осмисленні феномену гідності ми цілком свідомі того, що ця тема вже неодноразово ставала предметом наукового дослідження. Особливо часто до неї звертаються педагоги. Виховання гідного громадянина, «Людини з великої літери» наразі є однією із засадничих стратегічних цілей української освіти на усіх її рівнях. Реалізація цього завдання здійснюється в

умовах варіативності та невизначеності змісту людської гідності, що, своєю чергою, зумовлює постання відмінних, а часом навіть полярних педагогічних методик, реалізація яких в освітньому процесі має амбівалентні наслідки для всебічного розвитку дітей та молоді, а у довготривалій перспективі і всього суспільства. І саме це робить історико-філософське дослідження ідеї гідності, розкриття її різних смислових вимірів та парадигмальної обумовленості надзвичайно злободенним дослідженням, котре сприятиме концептуалізації цієї ідеї в умовах сьогодення.

Розкриваючи актуальність теми дисертаційного дослідження пана Максима Дойчика, хочеться зауважити, що воно є фрагментом науково-дослідної роботи кафедри філософії, соціології та релігієзнавства ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» «Історичний розвиток філософії як чинник світового цивілізаційного процесу: історія і сучасність» (номер державної реєстрації: 0112 U 001828). Це, своєю чергою, обґрунтовує та пояснює ті чинники, які визначили напрям наукових пошуків дисертанта та означили тему дисертаційного дослідження.

Так, само як і актуальність, не викликає жодного сумніву і **наукова новизна дисертаційного дослідження**. Пан Максим Дойчик представив на розгляд спеціалізованої вченої ради фундаментальне філософське дослідження у якому здійснено реконструкцію історико-філософської динаміки змісту поняття «гідність» від Античності до Модерну та виявлено парадигмальну та соціокультурну зумовленість змістового навантаження ідеї гідності. Зокрема, у ході дослідження дисертант аргументовано довів, що в процесі розвитку змістового навантаження ідеї гідності головну роль відіграла панівна на певному історичному етапі розвитку суспільства соціальна програма та відповідний їй антропологічний ідеал. Вони задавали параметри самовизначення особистості «відповідно до» своєрідності світоглядно-ціннісної системи суспільства. Це, своєю чергою, зумовило внутрішнє протиріччя між панівним у сучасному інтелектуальному дискурсі гуманітарно-антропологічним змістом гідності, що виражається у

самоцінності особистості, та соціально-цивілізаційними або ідеологічними параметрами, які задають систему координат для самовизначення особистості, тим самим закладаючи світоглядні засади соціально схвальної поведінки людини.

Важливими у практичній і теоретичній площині видається висновок дисертанта про те, що у наявні у сучасному історико-філософському дискурсі тлумачення гідності, котра наразі розглядається як етична категорія, що використовується для позначення цінності людської особистості, або як критерій морального ставлення людини до самої себе у результаті самоактуалізації власних потенцій, можуть набувати різного змістового навантаження у різних історичних та соціокультурних контекстах. Це, своєю чергою, дає підстави припускати відсутність якогось універсального змісту цієї категорії. Гідність, як аргументовано показав дисертант, завжди визначається контекстом.

Цікавим та плідним видається здійснений дисертантом аналіз етичних поглядів І. Канта. Його інтелектуальний доробок останніми роками помітно знецінився. Поміж тим подібні висновки сучасних науковців є надзвичайно передчасними, бо, як свідчить дисертаційна робота, саме у творах німецького філософа чи не вперше виразно проявляються ті ідеї, які визначали і визначають розвиток європейського суспільства понад два століття. Саме І. Кант, як цілком переконливо доводить пан Максим Дойчик, став першим європейським мислителем, що переосмислив багато засадничих положень ранньомодерної європейській філософії, в тому числі й ті, що стосуються людської гідності. Так, згідно з висновками дисертанта, німецький мислитель першим у європейській філософії почав розглядати гідність як сутнісну характеристику людину, котра виявляється у здатності формувати ієрархію соціальних цінностей. Особистість, на відміну від інших речей у світі не має еквівалентів, а тому її гідність не може бути зведена до соціальної цінності.

Не викликає сумнівів теоретична значущість дисертаційного дослідження. У дисертації вперше в українській соціогуманітарній науці

здійснено комплексну історико-філософську реконструкцію та концептуальну систематизацію основних підходів до розуміння ідеї гідності людини в європейській філософії від Античності до Модерну; встановлено передумови, особливості та перспективи розвитку ідеї гідності, у зіставленні з іншими важливими етико-антропологічними та соціально-філософськими ідеями. Завдяки цьому, дисертаційна робота пана Максима Дойчика, може стати вагомим теоретичним тлом для подальшого вивчення різних аспектів етико-антропологічної та соціально-філософської проблематики, сприяючи подальшому розкриттю світоглядно-ціннісних підвалин західної цивілізації. Такий підхід поряд з іншим дасть можливість більш ґрунтовно визначити євроінтеграційні перспективи українського суспільства.

Крім того, отримані в дисертації результати можуть бути використані для підготовки лекційних курсів з історії філософії, історії української філософії, філософії історії, соціальної філософії, етики тощо.

Натомість **практичне значення** дисертаційної роботи полягає не тільки у тому, що висновки та теоретичні узагальнення можуть бути використані для підготовки вищезгаданих лекційних курсів, а й стати теоретичною основою новітніх освітньо-педагогічних стратегій та сприятимуть усуненню тих юридичних колізій, що виявилися після визнання Загальною декларацією прав людини і громадянина (1945 р.), гідності невіддільним і невідчужуваним правом кожної людини.

Теоретична і практична значущість дисертаційної роботи визначається **обґрунтованістю наукових положень та висновків** сформульованих у дисертації. У цьому контексті, дисертаційне дослідження Максима Дойчика справляє надзвичайно позитивне враження. Дисертант професійно підійшов до вирішення цілої низки дослідницьких завдань, що забезпечило реалізацію поставленої мети. Цьому сприяла чітка, послідовна та логічна структура дисертаційної роботи. Вона складається зі вступу, п'яти розділів, кожен з яких має власні підрозділи, висновків та списку використаних джерел, що налічує 427 найменувань, з яких 114 – англійською мовою.

Перший розділ дослідження дисертант цілком резонно присвятив розгляду джерел, історіографії та методологічної основи дослідження. В цьому контексті хочеться звернути увагу, з одного боку, на джерельну базу дисертації, котра налічує 427, з яких 114 – англійською мовою, а з іншого – на всебічний та ґрунтовний аналіз наявних в сучасному українському та зарубіжному інтелектуальному дискурсі розвідок ідеї гідності у процесі якого, дисертант, систематизував основні підходи до розгляду ідеї гідності та показав, що наразі вона розглядається і як беззмістовна вигадка, що позбавлена якогось конструктивного змісту, і як прояв соціального статусу, чи внутрішньої цінності людини. Поміж тим, найбільшу групу становлять дослідження, у яких гідність експлікується як вихідна засада конституційних прав і свобод людини (Дж. Волдрон, Е. Вебстер, Ю. Габермас, А. Гевірт, Р. Говард, Р. Готескі, Р. Дворкін, П. Кауфман, М. Мальман, М. Мейер, Дж. Монтгомері, Е. Сіх, Дж. МакГрегор, Дж. Фініс, В. Талбот, Дж. Тулі та ін.). Дослідники цього аспекту проблеми, як стверджує дисертант, зосереджують головну увагу на тому, що ідея гідності надає природним правам людини додаткового морального змісту.

У вітчизняному інтелектуальному дискурсі, гідність довгий час тлумачилася переважно як етична категорія, поміж тим останніми роками, під впливом західноєвропейської філософії, помітною стає увага дослідників до правових аспектів ідеї гідності. Крім того, їх розкриття, як цілком резонно доводить дисертант, не супроводжується належною увагою до змістового навантаження поняття «гідність», котре сьогодні використовується і для позначення якості життя, і соціальної вартості особистості, а подекуди тлумачиться як критерій моральної оцінки. Загалом запропонований у дисертації аналіз наявного у сучасному інтелектуальному дискурсі розмаїття смислових конотацій ідеї гідності видається особливо цікавим та плідним. Дисертант на багатьох цікавих прикладах показує, що гідність, в одних випадках означає мінову вартість або певний позитивний вимір об'єкта, події (номінал монети, товару, гідна праця, гідна винагорода), і навіть суб'єкта, в інших – статус

та суспільну значимість особистості, яка розкривається через суспільну оцінку діяльності та вчинків кожного окремого індивіда. Нерідко термін «гідність» використовується для позначення морального ставлення або/та світовідчуття людини у процесі самовизначення у світі інших. Таке розмаїття тлумачень ідеї гідності, як цілком аргументовано доводить пан Максим Дойчик, зумовлене тим, що зміст цього поняття формувався історично і довгий час обумовлювався соціокультурним середовищем.

Особливу увагу привертає третій підрозділ першого розділу дисертації. Тут запропоновано ґрунтовне і повне висвітлення методологічної основи дисертаційного дослідження та показано засадниче значення міждисциплінарного підходу. Саме він дав можливість дисертантові врахувати не тільки теоретичні напрацювання, а й концепти, ідеї та норми дослідницької роботи, здійснені у межах різних наукових дисциплін. Не менш плідним, на наш погляд, видається й використання парадигмального підходу, який забезпечив чітке й доволі однозначне розкриття часто неоднозначних, особливо з позиції нашого часу поглядів багатьох провідних мислителів та дав можливість дисертантові показати тлумачення гідності у різні історичні періоди, в різних соціокультурних середовищах.

Ґрунтовним та плідним видається й другий розділ дисертації пана Максима Дойчика. Тут розглядається своєрідність тлумачення людської гідності у філософській спадщині Платона, Аристотеля та стоїків. Слід зазначити, що дисертант цілком слушно акцентує увагу на тому, що у філософії Платона, проблема людської гідності постає органічною складовою, з одного боку, античної світоглядної системи, а з іншого – вчення про буття, в межах якого між людиною та космосом (раціонально впорядкованим світом) не існувало розколу, що й вимагало від людини підпорядкування космічним законам. Саме це, як цілком аргументовано показав пан Максим Дойчик, визначило своєрідність тлумачення Платоном антропологічної проблематики, згідно якого людина не набуває форми суб'єктивно особливого, а є носієм якостей космосу, а тому її гідність проявляється у здатності чинити згідно з

вимогами розуму, котрі спрямовані на підтримку соціальної рівноваги та гармонії. Ця ідея, попри істотні відмінності філософських поглядів Платона та Аристотеля, отримує своє концептуальне оформлення у філософській спадщині останнього. Аристотель, як показав дисертант, довів до логічного завершення ще не виразно присутню в творах Платона ідею про те, що гідність – це поведінкова характеристика, котра проявляється тільки на рівні політичного (соціального) життя.

Не можна оминати увагою й підкреслену паном Максимом Дойчиком трансформацію смислових акцентів ідеї гідності у працях стоїків. На їхню думку, гідність людини – це не соціальна цінність людини, як вважали Платон і Аристотель, а внутрішня характеристика людської душі та критерій моральної самооцінки на основі розумного ставлення до зовнішніх щодо людини обставин, яка проявляється у процесі досягнення апатії шляхом духовного подолання фаталізму, що, своєю чергою, сприяє досягненню моральної досконалості.

Позитивне враження справляє запропоноване дисертантом висвітлення тих змістових конотацій ідеї гідності, які постали на ідейному тлі християнського віровчення та у результаті його поступового переосмислення у період Відродження та Реформації. В цьому контексті на увагу заслуговує насамперед те, що пан Максим Дойчик у дисертаційному дослідженні зумів показати, своєрідність та єдність премодерної парадигми мислення в постантичний період. Зокрема, він цілком аргументовано довів, що в цей час ідейною основою тлумачення людської гідності був, з одного боку, старозавітний міф про гріхопадіння, а з іншого – біблійне вчення про образ і подобу Бога в людині. Саме своєрідність його тлумачення закладала критерії для розуміння людської гідності. Так, за буквальної інтерпретації цієї доктрини, яке спостерігалася в період апологетики, вищим критерієм людської гідності, вважалося мучеництво, натомість Отці Церкви розглядали гідність як вищий критерій аскетичного християнського життя, а мислителі епохи Відродження, керуючись тими ж концептуальними засадами, розглядали гідність крізь призму антропологічного титанізму. Не зуміли розірвати ідейного зв'язку, з

премодерним світоглядом як доводить дисертант, і реформатори, для яких гідність – це не просто етична категорія, а критерій згідно з яким визначається відповідність моральних якостей особистості соціальним очікуванням та нормам.

Цікавими та плідними видається здійснений паном Максимом Дойчиком висвітлення змістових конотацій ідеї гідності, які постали під впливом секуляризації, теорії природної рівності людей та автономізації соціального суб'єкта. Власне кажучи, у четвертому розділі мова йде про розуміння та еволюцію змісту гідності в модерній парадигмі мислення. Адже, як цілком справедливо зауважує пан Максим Дойчик, у ранньомодерний період, гідність була зведена до підприємницької ініціативності, а тому, розглядалася як своєрідний критерій моральної самооцінки особистості та оцінки індивіда суспільством. Фактично, ідея гідності в цей час була спрямована підкреслити перевагу однієї людини над іншою або ж показати цінність людини для суспільства.

Перші спроби подолати започатковану ранньомодерною філософією традицію тлумачення гідності проявляються у роботах Жана-Жака Руссо, який першим у новоевропейській філософії зацентрував увагу на тому, що гідність людини нерозривно пов'язано з свободою, тобто здатністю раціонально контролювати індивідуальні природні потяги заради реалізації всезагального блага. Ця ідея французького мислителя, як доведено у дисертації, знаходить своє концептуальне та завершене оформлення у філософії Імануїла Канта, котрий спростовує притаманну ранньомодерній філософії інтенцію на зведення людської гідності до соціальної цінності індивіда, протиставляючи їй вчення про гідність як сутнісну характеристику людини. Вона проявляється у здатності людини керуватися у своїй поведінці власним розумом та моральним законом. Власне кажучи, мова йде про те, що свобода, а відтак і гідність є природним правом людини, котре, однак далеко не завжди вона може реалізувати повною мірою.

Позитивної оцінки заслуговує і п'ятий розділ дисертаційного дослідження пана Максима Дойчика. Головна увага в цьому розділі зосереджена на найбільш яскравих, на думку дисертанта, спробах звільнити людину від тиску соціальних очікувань. Адже, як цілком справедливо зазначається у дисертації, класична філософія тільки встановила шлях до звільнення людини від станової приналежності та наперед визначеного місця у соціальній ієрархії. Поміж тим, насправді звільнення людини від тотальних соціальних очікувань та наперед заданих ідеалів, котрі нерідко нівелювали свободу реалізації людського потенціалу та помітно обмежували право людини бути законодавцем власних норм, правил та цінностей, в цей час так і не відбулося. Шляхи для повноцінної реалізації свободи людини та права розвивати та представляти власну унікальність, як головний прояв гідності, шукали представники некласичної філософії. На відміну від своїх попередників, вони розглядали гідність як критерій моральної самооцінки людської здатності жити відповідно до власних, а не суспільних стандартів і запитів. Слід зазначити, що подібні думки, як доводить дисертант, не завжди були заклик до асоціального життя, а навпаки – вони були спрямовані підкреслити право кожної людини на вільний розвиток її творчого потенціалу.

За результатами дослідження сформульовано висновки, які цілком відповідають поставленим завданням. Усі висновки інформативні та лаконічні.

Повнота викладу матеріалу дисертації в опублікованих працях і авторефераті не викликає жодних зауважень. Основні результати дисертаційного дослідження доповідалися та обговорювалися на наукових конференціях різного рівня. Серед них: «Дні науки філософського факультету» (Київ, 2009, 2010, 2012, 2013, 2014, 2015, 2017); «Актуальні проблеми трансформації моральних цінностей сучасного українського суспільства» (Івано-Франківськ, 10-11 травня 2010 р.); «Українська філософська думка в контексті європейської філософії» (Івано-Франківськ, 19-20 травня 2011 р.); «Філософія у сучасному соціумі» (Донецьк, 24-26 квітня

2013 р.); «Творчість як спосіб буття свободи» (Київ, 16 травня 2013 р.); «Творчі пошуки в галузі мистецтва та художньої освіти: традиції, сучасність та перспективи» (Луганськ, 17 квітня 2013 р.); «Людина, культура, техніка в новому тисячолітті» (Харків, 25-26 квітня 2013 р.); «Проблеми моралі: теорія та практика» (Яремче, 24-25 травня 2013 р.); «Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості» (Донецьк, 26 квітня 2013 р.); «Роздуми про глобальну політичну теорію (в контексті енцикліки «Caritas in Veritate»)» (Львів, 13–14 березня 2014 р.); «Святий рівноапостольний Володимир – творець Української Держави» (Київ, 13–14 травня 2015 р.); «Творчість у філософських вимірах» (Київ, 14-15 травня 2015 р.); «Українська філософська думка в контексті європейської філософії: історія і сучасність» (Івано-Франківськ, 29-30 травня 2015 р.); «Людина, культура, техніка в новому тисячолітті» (Харків, 21-22 квітня 2015 р.); «Стратегія майбутнього: соціально-філософський вимір» (Одеса, 19 листопада 2015 р.); «Актуальні проблеми розвитку освіти і науки в умовах глобалізації» (Дніпропетровськ, 4–5 грудня 2015 р.) та ін.

Положення і висновки дисертації висвітлені у монографії «Ідея гідності в історії європейської філософії» (Івано-Франківськ, 2018), 24-х статтях у наукових виданнях, спеціалізованих з філософських наук, з них: 14 – у фахових виданнях України; 10 – у періодичних виданнях іноземних держав за напрямком дисертації і фахових виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз. Додатково відображають матеріали дослідження: 2 статті в інших наукових виданнях, та 27 тез, надрукованих у збірках матеріалів наукових конференцій за напрямом підготовленої дисертації. Зауважимо, що усі публікації написані без співавторів.

Опубліковані праці свідчать про повноту викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, та достатній рівень їх оприлюднення.

В авторефераті повністю висвітлені матеріали усіх розділів дисертації.

Дисертація пана Максима Дойчика загалом заслуговує на високу оцінку, та все ж не позбавлена деяких недоліків та дискусійних моментів. Висловимо окремі з них:

1. Загалом не спростовуючи ґрунтовності та плідності дисертаційного дослідження, насамперед хотілося б звернути увагу на те, що дисертант пропонуючи всебічний огляд літератури та систематизуючи наявні в сучасному інтелектуальному дискурсі розмаїття тлумачень ідеї гідності, практично оминає своєю увагою розгляд цього питання у педагогічній літературі. Поміж тим, на наш погляд, саме педагогіка задає головний вектор його тлумачення у суспільній свідомості, тим самим визначаючи педагогічні та суспільні ідеали соціально респектабельної особистості.
2. У другому розділі дисертаційного дослідження пан Максим Дойчик пропонує, на наш погляд, досить ґрунтовний аналіз особливостей тлумачення людської гідності у філософській спадщині Платона, Аристотеля та стоїків, підкреслює заразом домінування поведінкових конотацій змістового навантаження поняття «гідність». Загалом не спростовуючи раціональності такого підходу, вважаємо, що дослідження змістових конотацій ідеї гідності в античну добу, було би доцільно розпочати зі своєрідності міфологічної свідомості та показати вплив міфологічних уявлень на розвиток ідеї гідності в різні історичні періоди.
3. У п'ятому розділі дисертаційного дослідження, пан Максим Дойчик запропонував досить ґрунтовний аналіз поглядів Фрідріха Ніцше на гідність, проте оминув своєю увагою окреслення їхнього впливу на розвиток цієї ідеї в подальшому. На наш погляд, зосередження уваги на перспективах філософії Фрідріха Ніцше істотно збагатило би роботу та надало їй більшої аналітичності.
4. Розглядаючи ідею гідності від Античності до Модерну, пан Максим Дойчик у п'ятому розділі досить ґрунтовно розкриває своєрідність

поглядів Памфіла Юркевича на проблему людської гідності. Поміж тим, на наш погляд, у дисертації, або ж у подальших дослідженнях, варто було більше уваги приділити розвитку цього поняття в українській історико-філософській думці. Подібні дослідження могли би сприяти подальшому розвитку наукового вивчення не тільки української філософії, а й ментальної самобутності українського народу.

Виявлені зауваження та побажання до дисертації не применшують цінності дисертаційного дослідження та не знижують загального наукового рівня, теоретичного та практичного значення результатів роботи, які відображені у публікаціях та авторефераті.

За актуальністю, науковою новизною, достовірністю та практичною цінністю, змістом і оформленням дисертаційна робота Дойчика Максима Вікторовича «Ідея гідності: від античності до модерну (історико-філософський аналіз)» повністю відповідає основним вимогам до наукових досліджень такого рівня, визначеним пп. 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України №567 від 24.07.2013 р., які ставляться до докторських дисертацій, а її автор заслуговує на присвоєння наукового ступеня доктора філософських наук зі спеціальності 09.00.05 – історія філософії.

Офіційний опонент:

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії
національного університету біоресурсів
і природокористування України

С. В. Сторожук

